

Ана С. Живковић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српску књижевност
ORCID 0000-0002-4802-5376

ПРЕДСТАВЕ ТОПОЛЕ И ХРАСТА У БАСНАМА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА²

Интердисциплинарним приступом установљена су значења књижевних представа дрвећа (тополе, храста, врбе) у *Баснама* (1788) Доситеја Обрадовића. Топола и храст препознати су као метонимијске представе природе. Басне о дрвећу манифестују не само начин понашања чланова једне екозаједнице, међусобно тесно повезаних ланцима исхране, већ омогућавају сагледавање дејства Божијих принципа у природи. Превасходно из теолошке и еколошке перспективе указано је на Доситејев допринос развоју природних наука у Срба (екологије, физике, биологије, географије). Однос Бога и природе у одабраним баснама и наравоученијима представљен је на трагу теолошке/филозофске мисли, која осцилира између библијске и натуралне теологије.

Кључне речи: Доситеј Обрадовић, басне, природа, дрвеће, топола, храст, врба, теологија, екологија

Човек–природа једна је од значајних тема епохе просветитељства. Могуће је препознати неподударна одређења Бога/природе у системима мишљења ове епохе, чија књижевност превасходно настаје под утицајем емпиријске филозофије (Хобса, Лока, Хјума)³, покрета Реформације и терезијанско-јозефинске реформе (в. Павић 1991: 16–26), те доминантних филозофских учења 18. века – пантеизма⁴,

1 ana.zivkovic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-137/2025-03/ 200198.).

3 Више о утицају емпиријске филозофије на књижевност српског просветитељства можете прочитати у студији „Доситејево интересовање за дела енглеских моралиста XVII и XVIII века” (в. Јаварек 2011).

4 О античком концепту пантеизма видети одредницу „Пресократовци” (Jacob N. Graham, „Presocratics”, in: *Internet Encyclopedia of Philosophy*, Saint Louis Univeristy, <https://iep.utm.edu/ancient-greek-philosophy/>, 26. 4. 2025). Међу филозофима 17. и 18. века, који су пантеистички сагледавали природу (Спиноза, Хегел), издвајамо француског филозофа Денија Дидроа, глав-

деизма⁵, волтеризма⁶ и русоизма⁷. Долазећи у додир са наведеним концептима тумачења Бога и/или природе, Доситеј Обрадовић прихватао је одређене теоријске претпоставке, те рашчлањивање њиховог порекла и данас представља извесни интерпретативни подстицај. Новијим истраживањима овог научног проблема у Доситејевом књижевном раду установљени су пак пресудни утицаји натуралне теологије⁸ и неологије⁹ на обликовање пишневог третмана Бога/природе (уп. Грбић 2016: 194–195). Усмеравајући пажњу ка лајпцишком издању *Басана* (1788) Доситеја Обрадовића, особито баснама и наравоученијима са мотивима дрвећа (бр. 109 „Храст и трске”, бр. 110 „Путници и топола”, бр. 135 „Свиња и храст”, бр. 153 „Врба и трн”)¹⁰, књижевноисторијским и књижевнотеоријским приступом у овом истраживању осветљавају се семантика и симболика дрвећа, представе односа Бога и природе са човеком, те идејни чиниоци поменутих теолошких/филозофских учења 18. века.

ног уредника чувене *Енциклопедије* (1751), будући да је његов поглед на свет умногоме поделио начин разумевања природе у делима европских писаца просветитељства. „Природа је за Дидроа све; она је његов бог, али од њене суштине познато нам је само њено збркано изобиље и неуморна промена. Природа је жива материја. Све је материја, али материја у себи садржи *élan* живота и потенцијалност мисли. Човек није машина, али није ни нематеријалан дух; тело и душа су један организам и умиру заједно” (Дјурант 2004: 598).

- 5 О деистичком свођењу хришћанства само на веру у Бога и бесмртност душе видети у одељку „Деистички изазов” (Дјурант 2004: 122–125).
- 6 Волтер је у почетним годинама свога рада и деловања веровао да се друштво може развијати према законитостима природног морала, али каснијим увидима дошао је до сазнања „да никакав морални кодекс не може успешно да се супротстави примитивној сили индивидуалистичких инстинкта уколико није подупрт народним веровањем да тај кодекс има извор у свевидећем Богу који награђује и кажњава” (Дјурант 2004: 678).
- 7 Русоизам, назван по Жан-Жаку Русоу (1712–1778), односи се истовремено и на књижевни стил, и на филозофски систем мишљења. О присуству русоистичких мотива у Доситејевом стваралаштву Мирјана Д. Стефановић закључује: „Одједи схватања Денија Дидроа и Русоа о томе како је човек по својој природи добар расути су по целокупном Доситејевом опусу, али на нешто друкчији начин. Наш писац, наиме, не упоређује нити супротставља добро и зло у облицима природног и цивилизованог човека. Увек је уверен у то да човек постаје и мора да постане умнији, слободнији и срећнији усавршавајући се у самом друштву, утичући реципрочно и на своје окружење, а не бежећи у природу” (2009: 197).
- 8 „Натурална теологија се у одговорима на питања о Богу не руководи, дакле, светим списима као изворима, него пре свега доказима који се могу извући на основу способности и врлина доступних свим људима попут разума, осећања, науке и историје. У том смислу досезање истине о Богу путем здравог разума и неговања врлине на принципима етике постала је универзална вредност за коју се залагао у свом опусу и Обрадовић, а коју је најавио још у *Писму Харалампију*, истичући да се Бог отелотворује у ономе што је заједничко свим људима, те да он зато више неће гледати ко је којега закона и вере нити се на то у овом просвећеном веку више гледа” (Грбић 2016: 194).
- 9 О неологији као једној фази развоја протестантске теологије у епохи просветитељства, Драгана Грбић закључује: „Неологија је крајем 18. века у оквирима цркве третирала вернике управо на начин на који је у оквирима философије Имануел Кант у *Одговору на питање: Шта значи просвећеност?* описао просвећену индивидуу” (2016: 203).
- 10 Езопове су басне „Храст и трске” (109) и „Путници и топола” (110), док су Лесингове „Свиња и храст” (135) и „Врба и трн” (153) (в. Матицки 2007: 234).

Наравоученије уз басну „Путници и топола” најзначајнији је Доситејев текст о дрвећу, будући да почиње уверењем да ће велико добро српском роду учинити ко преведе на наш језик: 1) „малу Рафа физику што је за децу на немецком језику издата”, 2) „Сулцорова 'Размишљења о чудодјејствијах божјих у натури’”, 3) „свију народа историју, с њихови обичаји, закони, прављењем и состојанијем земље и мора, плодородијем и трговином” (Обрадовић 2007: 106). Први предлог подразумева да се преведе дело *Naturgeschichte für Kinder* (1781) немачког педагога Георга Христијана Рафа¹¹. Иако почеци српске физике¹² нису означени наведеним преводом, Доситеј је дао знатни допринос развоју природних наука у Срба у другој половини 18. и првој половини 19. века, јер неколико година након објављених *Басана* појављује се први том *Физике* (Будим, 1801) Атанасија Стојковића¹³. Доситејево име налази се на списку пренумераната, а Стојковићево „Предисловије к читатељу” почиње управо освртом на Доситејево наравоученије уз басну „Путници и топола” (в. Стојковић 1801). Доситејева напомена о неопходности превођења научних студија из области природних наука представљала је мотивацију не само за преводе, који ће уследити, већ за настанак оригиналног научног рада каква је тротомна *Физика* (1801–1803) Атанасија Стојковића¹⁴. Међутим, битан је и податак да се превод студије *Naturgeschichte für Kinder* [*Природна историја за децу*] Георга Христијана Рафа појављује на славеносрпском језику 1809. године у Будиму. Посреди је превод Јоакима Вујића под насловом *Естѣствословіе*

11 Више о педагошком раду Георга Христијана Рафа видети: Кампи 2008: 420–421.

12 Важно је узети у обзир преводилачки рад Захарија Орфелина и значај истраживачког рада Емануила Јанковића. Обојица српских писаца допринела су развоју српске физике знатно раније у односу на објављени научни рад Атанасија Стојковића. „Својом физиком (*О созданију мира*) објављеном у *Вечитом календару* (1783), коју је изradio и прилагодио потребама српске публике према приручнику А. D. Richtera-а директора Цитавске гимназије, штампаном у Фулди 1776, Орфелин је отворио једно занимљиво поглавље српске просветитељске литературе. После њега са истим жељама да се научни аргументи супротставе сујеверју и примитивним обичајима у простом народу, посвећивали су се студијама из физике и природних наука и издавали дела из те области Е. Јанковић, А. Стојковић, Павле Кенџац и други. Лако је уочити исте акценте Орфелинове физике и Стојковићевог списка: ту су борба против сујеверица, тежња да се разумним објашњењем различитих природних појава одстрани страх пред њима, а такође су карактеристични у том погледу одељци о светлости и бојама” (Павић 1991: 54–55). [подвукао М. П.] Милорад Павић осветлио је филозофски оквир научног рада Емануила Јанковића казујући: „Кратки одломак из његове *Ойшће йойуларне физике* који је објављен као *Физическое сочинѣние* (Лајпциг 1787, или 1788) показује уз полемику коју писац ту води са Бифоном и уз позивање на Декарта, јасне трагове деистичког учења и пантеизма” (Павић 1991: 55).

13 Доситеј Обрадовић и Атанасије Стојковић срили су се највероватније у Бечу 1797. године (в. Јанц 1995: 164).

14 Говорећи о границама простора унутар којег се од половине 18. до половине 19. века развијају српска културна и књижевна средишта у Европи, Милорад Павић скреће пажњу на сусрет тројице српских писаца: „По мишљењу савременика, најудаљенија тачка на западу је Падова, где су се 1803. године, уочи избијања српске револуције, састали на ‘тајној вечери’ Доситеј и Атанасије Стојковић, ‘на крајњем иза свију жилишта славенских Западу’ како је забележио песник Павле Соларић, код кога је овај састанак био одржан” (Павић 1991: 9–10). Овај податак потврђује извесност утицаја Доситеја Обрадовића на научни рад Атанасија Стојковића.

въ ѿползї наиїаче юности (сїисанно на Нѣмецкїй езѣкъ Айѿоромъ Госїод. М. Гебріѣмъ Хрїсїїаномъ Раффомъ), с посветом тршћанском јеромонаху Сави Поповићу. Вујић у „Предисловију” не наводи Доситеја као инспиратора настанка овог превода. Ипак, могуће је претпоставити да је Доситеј извршио посредни или директни утицај, писаном или усменом речју, особито уколико се узму у обзир њихови сусрети током боравка у Трсту (Вујић од 1801. године, а Доситеј од 1802) и Земуну (током 1806).

„Ruffovo *Jestestwosловіје* (4) у преводу Јоакима Вујића из Баје, штампано је у Будиму 1809, на црквенословенском језику, има 856 страна и преко 400 слика у бакропису. Преводилац је ‘славеносерпски списатељ’ и отац српског позоришта, Јоаким Вујић. То је научнопопуларна студија о живом свету, која би одговарала Бремовом животу животиња, а била је прихваћена од читалачке публике. Ова велика књига обухвата најпре минералологију првих 50 страна, затим ботанику (царство биљака) 51–140. стране и зоологију (царство животиња) 140–814. стране. Овде има шест поглавља: црви, инсекти, рибе, водоземци и сисари. У делу сисари је и човек (*homo sapiens*). Књига је писана стилем лаким за читање, врло занимљива, у облику прича за децу у шетњи” (Гавриловић 1995: 273).

Када је посреди други Доситејев предлог, досадашња истраживања нису резултирала проналаском превода Сулцеровог дела *Versuch einiger moralischen Betrachtungen über die Werke der Natur* (1750). Трећа Доситејева препорука, која се тиче неопходности настанка историјске, етнологске и географске литературе, бива реализована чувеном Рајићевом *Историјом разних славенских нарадов најїаче Болїар, Хорвайшов и Сербов* (1794–1795), премда независно од Доситејевог утицаја и мишљења, док географска наука своје почетне истраживачке резултате дугује управо Обрадовићу, који је био сарадник Павлу Соларићу приликом израде прве српске географије¹⁵ под насловом *Ново їражданско землеоїисанїе: ѡерво На Езику Сербскомъ*, штампане у Венецији 1804. године. Дакле, Атанасије Стојковић допринео је оснивању природних наука¹⁶ у Срба оригиналним научним радом, а Јоаким Вујић је омогућио и потпомогао даљи напредак биологије и географије¹⁷ својим преводима и просветно-педагошким текстовима, реализујући заједно са Павлом Соларићем и трећи Доситејев избор литературе за превођење, казан у наравоученију уз басну „Путници и топола”.

15 Више о томе: Ракићевић 1995: 103.

16 „За нас је Стојковић важан као писац првог српског биолошког текста. У III тому *Физике* штампаном 1803. године Стојковић на 79 страница (од 117. до 196) пише о животињама и биљкама. У зависности од типа унутрашњег кретања он је жива бића поделио на два царства: животиње и биљке” (Јовановић 1995: 333).

17 Превасходно захваљујући двома студијама: *Новїїше землеоїисанїе цїѣлаїо свѣїша: во уїїїїребленїе и ѿползу Славено-Сербскоїо народа: сї едномъ їллумїїраїїомъ цїѣлаїо Свѣїша Майїомъ* (1825) и *Јоакїма Вуїча Славено-Сербскоїо Сїисашїїа Пуїшешїїїїїе ѿо Сербїї: во крайїцїѣ собїїтвенномъ рукомъ нїїїовомъ сїисано у Країїевїу у Сербїї* (1828). Више о томе: Ракићевић 1995.

Доситеј у поменутом наравоученију расправља о важности спознаје Бога у природи. Предочени избор студија из области природних наука неодвојив је од теолошких истраживања, будући да Доситеј након назначених књига за превођење закључује овако: „Ни на који начин не може човек тако дјејствително о суштеству, о мудрости и о благости боѣа шворца уверен бити, као кад премудра дела божја у нашури размишљава; и колико боље ова познаје, толико у веће богопознанство и просвештеније долази и бољи бива” (Обрадовић 2007: 106–107) [подвукла А. Ж.]. Дијалогом тополе са путницима представљен је смисао баснене приче, који подразумева постојање Божије мудрости, то јест Промисла о сваком чиниоцу живота (људског, животињског или биљног). Баснени лик тополе бива означен у смеру просветитељских идеала расуђивања и благодарности, будући да следећим речима посредује Доситејево мишљење о међусобној условљености и повезаности људског рода са животињским родовима и биљним врстама:

„Видите ли какви сте ви нерасудни и неблагодарни људи! Мене, која сам вас у мојеј сени упокојила и прохладила, која вам у зиму дрва за грејање дајем и грађу за домове ваше, бесплодном и неполезном наричете! Ни за што ли не мислите него за трбух! Ви мислите да сте сами на свету, но знајте да кад би очи ваше могле видети, ви би се ужаснули колико се милиона животни само с мојом кожом хране!” (Обрадовић 2007: 106).

Симболичка значења тополе од антике до данас условљена су двобојном природом листова овог дрвета, који су с једне стране тамнозелене боје, а с друге углавном у сребрнасто-белим нијансама. Међутим, поједине врсте имају и другачије квалитете боја, те је у Кирлотовом *Речнику симбола* топола препозната као дрво живота, јер је светлозеленом бојом листа на страни воде (месеца) и тамнозеленом бојом на страни ватре (сунца)¹⁸. Услед ове двострукости боје листова, топола се доживљава као дрво у којем се укрштају супротни принципи (светлост–тама; вода–ватра), те је задобила своју улогу међу биполарним симболима (позитивно–негативно)¹⁹, што се одразило и на симболичка значења у конкретним књижевним делима: у *Илијади* настањује подземни свет, док у Вергилијевој *Енеиди* бива означена као Хераклово свето дрво²⁰. Топола у српској народној традицији и усменој књижевности, такође, има амбивалентна значења: представља уклето дрво, а може бити и спасоносно за виле, које седају на тополу чувајући се тако од врагова (в. Чајкановић 1994: 198). У Доситејевој басни „Путници и топола” стиче метонимијско значење природе, односно целокупног живог света. Кази-

18 „In addition to the general symbolism attached to trees, wood and vegetable life, the poplar has a special allegorical significance connected with the fact that the two sides of the poplar leaf are of a different shade of green. Thus, it becomes the tree of life, bright green on the side of water (moon) and a darker green on the side of fire (sun)” (Кирлот 2001: 261).

19 Више о томе: Кирлот 2001: 261.

20 Више о симболици тополе у књижевности: Фербер 2007: 160.

вање тополе о сопственој сврховитости и корисности поткрепљено је и кратком арапском причом о путовању и сазнању једног дервиша о томе како човек, ослањајући се на сопствено мишљење и искуство, може увидети различите природне процесе, који се рефлектују на друштвени свет. У овом случају, Доситејева арапска прича функционише попут еколошког прегледа ланаца исхране у оквиру једног екосистема, од произвођача до потрошача и разлагача (уп. Ђукић, Малетин, Петровић 2018: 87–91). С друге стране, потцртавајући значај тополе, чијом се кожом хране милиони живих бића, Доситеј указује на важан еколошки увид. „Основни извор хране у свакој животној заједници представљају биљке, једини организми (изузев једног броја бактерија), који синтетишу органску материју из неорганске супстанце, па се због тога називају аутотрофима” (Ђукић, Малетин, Петровић 2018: 87). Сходно томе, српски просветитељ најавио је зачетке еколошких истраживања у Срба, знатно пре Атанасија Стојковића, који се сматра утемељивачем српске етологије и зооекологије²¹. Међутим, интерпретирајући арапску причу, Обрадовић осветљава циљ приповедања – богопознанство. Дакле, прича о животињама које се међусобно хране једне другима није обликована само ради илустрације начина понашања чланова једне екосистеме, међусобно тесно повезаних ланцима исхране, већ ради сагледавања дејства Божијих принципа у природи. Како Доситејево виђење Бога превазилази мисаони оквир заснован на откривењским увидима *Светио-џа џисма*, стичемо уверење да се примиче становишту натуралне теологије, која подразумева да се посматрањем природе може говорити више и другачије о Богу него што Он сам о себи казује у *Писму*.

Доситејева басна „Свиња и храст” смисаоно и садржински кореспондира са басном „Путници и топола”, будући да храст, попут тополе, истиче значај својих плодова за исхрану животиња.

„Свиња долазаше често под један жировити храст, и ту се с *жиром храњаше*. Храст јој рече једном: ‘Колико се с *мојим џлодом џишаш*, а никада нећеш на ме да погледаш, ни да ми захвалиш!’ Свињче, да се покаже да и оно нешто паметно уме мислити, одговори: ‘Е, баш! Као да ти мени за љубав *џај џлод рађаш* и просипљеш?’” (Обрадовић 2007: 152) [подвукла А. Ж.]

Сходно томе, басна „Свиња и храст” представља допуну Доситејевих еколошких запажања, која откривају чиме се животиња (свиња) храни и како биљке (дрвеће) и животиње коегзистирају у заједници, те на који начин се може пратити „ток енергије кроз еколошки систем” (Собер 2006: 16). Како је и храст препознат као свето дрво и осовина света²²,

21 Поводом трећег тома *Физике* Миодраг Јовановић закључује овако: „Стојковић је истицао да је од свих односа између различитих животињских врста за очување равнотеже у природи најважнији однос грабљивица – плен. Износећи овакве идеје он је утемељио етологију и зооекологију код Срба.” (1995: 333)

22 „A tree sacred to Jupiter and Cybele, standing for strength and long life. Hercules' club, according to legend, was made of oak. Its consecration to Jupiter may derive from the ancient belief that

особито у српском фолклорном наслеђу²³, значења тополе и храста нису блиска само у симболичкој традицији, већ и Доситејевим баснама: носиоци су метонимијске представе природе. Ипак, за разлику од наравоученија уз басну „Путници и топола”, приповедач у овом примеру не развија опширније идеју о неопходности развоја природних наука, већ премешта фокус ка антрополошкој и историјској равни казујући о људској (не)благодарности. Новозаветним цитатом о деветорици незахвалних губаваца и кратким похвалним подсећањем на ратовање римског императора и руске царице против Турака, Доситеј поучава о захвалности Богу и просвећеним владарима хришћанских земаља. Дакле, еколошка перспектива приповедања представља повод за обликовање етичких теза у наравоученију уз басну „Свиња и храст”. Благодарност природи заузима посебно место у завршном делу овог текста: „Човек природно радо гледа бездушно но листовито древо које га у лето осећава, и радо се спомиње свих оних места у којима се је у детињству играо, и потока у којима се је купао, – а шта је то него благодарност? Слатка, благородна добродјетели!” (Обрадовић 2007: 152–153)

Када је посреди басна „Храст и трске”, књижевна представа овог дрвета није семантички утемељена моралним вредностима филозофије просвећености. Задржавајући делимично античко значење, које је подразумевало да више од свег другог дрвећа привлачи муње²⁴, храст се преозначава у смеру људске гордости, неразумности и незрелости. Препознаје се као алегорија непросвећеног владара, који се супротставља силнијима и моћнијима од себе. Отуд слабе и танке трске постају означитељи мудрих, искусних и разборитих владара²⁵. Басна „Врба и трн” разликује се од протумачених по томе што није употпуњена развијеним наравоученијем, већ само језгровитом и сажетом поуком о пакосном и злом срцу. Врба у античкој и библијској традицији означава жалост и стерилност²⁶, док у српској фолклорној традицији поседује

the oak tree attracts the lightning more than any other. The oak had this symbolic and allegorical meaning through out the Aryan cultures of Russia, Germany, Greece and Scandinavia. Like all trees, it represents a world-axis” (Кирлот 2001: 238).

23 Према истраживањима Веселина Чајкановића храст се неретко у српској народној традицији сматра божанством. Храст је, такође, готово редовно у функцији записа, односно табуираног (недодирљивог) дрвета. Бадњак се по правилу узима од храстовине (в. Чајкановић 1994: 206–208). „Посебне улоге биљке имају међу културно-историјским предањима, премда су такође секундарни елементи структуре. Помоћу њих се потврђује физичка снага популарних јунака или се маркира хронотоп. Указивањем на одређена стабла (Душанов храст, Лазареви брестови, Милошева топола, Карађорђево дуд) подупиरे се истинитост казивања и испољава емотивна веза колектива са националном историјом” (Карановић, Јокић 2013: 66–67).

24В.Више: Кирлот 2001: 238.

25 О фигури (не)просвећеног владара више видети: Живковић 2022: 13–25.

26 „The willow tree, commonly found near rivers, as Virgil reminds us in Georgics 2.110–111, seems by its very shape to suggest mournfulness. Its appearance in the well-known Psalm 137 may be due simply to its presence by rivers, but the theme of the psalm lent it mournful associations: ‘By the rivers of Babylon, there we sat down, yea, we wept, when we remembered Zion. We hanged our harps upon the willows in the midst thereof’ (1–2). The willow has long had a more specific connotation, however, in the classical tradition. Homer describes a grove that includes ‘fruit-

друкчије смисаоне квалитете: превасходно има улогу магичне шибљике, која приликом обреда шибљања деце или стоке јамчи напредак и здравље (в. Чајкановић 1994: 59–60). „В. гранчице су апотропајон, и као такав вешају се о врата и прозоре, на Ђурђевдан и [...] Спасовдан” (Чајкановић 1994: 60). Врба је углавном дрво нарочите спасоносне снаге, а само по изузетку може бити и уклето дрво (уп. Чајкановић 1994: 61). У Доситејевој басни, сасвим у складу са превасходно позитивним квалификацијама тополе и храста, манифестује карактеристике просвећеног бића, које је запитано над људском природом: „Врба, гледајући да трн сваком који покрај њем прође за хаљине заквача, упита зашто он туђе одјејаније к себи вуче, и нашто би му баш да и има то” (Обрадовић 2007: 185). Врба, дакле, оличава морално васпитање, просветитељско старање о добру и искрену наклоност према Другоге.

На основу свега реченог, самеравајући симболичка значења тополе, храста и врбе са значењима утемељеним поетиком просветитељства, мишљења смо да се Доситеј Обрадовић у начелу ослањао на античко, хришћанско и српско фолклорно наслеђе. С обзиром на то да у Доситејевим *Баснама* мотиви дрвећа функционишу као метонимијске представе природе, а природа као „књига Творца”, приметно је смисаоно примицање, како античкој семантици тако и фолклорној, будући да топола и храст неретко упућују на свето дрво или осовину света. Одступање од античке и хришћанске симболике запажа се у приказу врбе, те слутимо да се баснописац приликом означавања ове представе ослањао понајпре на српску народну традицију, која врбу превасходно препознаје као дрво спасоносне снаге. Додељујући тополи и храсту својства расуђивања и благодарности, врби карактеристике брижности и савесности, Доситеј је под утицајем идејних претпоставки и моралних вредности просветитељства преобликовао семантику ових књижевних представа, чинећи је тако потпуно смисаоно сагласном са целином басненог опуса. Узимајући у обзир одабране басне о дрвећу, закључујемо да је Доситеј Обрадовић међу првима започео еколошка истраживања у Срба и избором научне литературе за превођење на српски језик знатно допринео развоју природних наука (биологије, физике, географије), а истицањем значаја проучавања природе ради спознаје Бога приближио српску књижевност епохе просветитељства библијској и натуралној теологији. У наравоученијима уз басне „Путници и топола” и „Свиња и храст” Доситеј подсећа на Бога као Творца, јер човек не може никад „о благости бога творца уверен бити, као кад премудра дела божја у натури размишљава” (Обрадовић 2007: 106–107), а увек треба „да смо благодарни један другому и сви скупа вечному Творцу” (Обрадовић 2007: 153). Природа као Божија творевина јавља се у незанемарљивом

destroying willows’ (itea olesikarpoi) at the entrance to Hades (Odyssey 10.510). This mysterious epithet may be based on the fact that willows cast their blossoms early, before the fruit grows; the blossoms were mistaken for the fruit itself, and the idea arose that willows were sterile” (Фербер 2007: 235).

броју наравоученија, која нису била предмет наше интерпретације (уп. Обрадовић 2007: 98, 126, 151, 174), али потврђују да у Доситејевим *Баснама* не преовлађују пантеистичка или деистичка виђења света. Однос веровања и мишљења у Доситејевом књижевном раду, као и однос хришћанства и деизма, Алојз Шмаус је јасно протумачио: основа хришћанске религије остаје неокрњена, али критикује се све оно што је у цркви касније придодато и историјски условљено; деистичко схватање Бога је присутно – Бог се манифестује у природи, али деистичко неприхватање религије утемељене на откровењу Доситеј није заступао. „Доситеј ствара један компромис ограничавајући се на неколико основних догми хришћанства (о егзистенцији бога и бесмртности душе), а иначе преноси тежиште на захтеве моралне природе, на поље практичног деловања” (Шмаус 2011: 33). Како природа није изједначена са Богом, већ се осветљава њена условљеност Божијим деловањем и стварањем, стиче се уверење о присуству сазнања библијске теологије²⁷. С друге стране, наводећи и могућност да се сагледавањем природе проширује хоризонт знања о Богу, Доситеј сведочи о отворености духа просвећеног бића за нове идеје, које исходе из природне теологије и разликују се од садржине *Откровења* (уп. James 724). Српски баснописац не обликује фигуру Бога као Творца који након стварања нема утицаја на творевину, већ указује у знатном броју наравоученија (в. Обрадовић 2007) на конкрет-ног хришћанског Бога. Теолошка/филозофска мисао Доситеја Обрадовића у *Баснама* открива се у положају између библијске и натуралне теологије. Премда је утемељена откривењским увидима, спремна је и за нова логичко-теолошка промишљања, јер уз уважавање библијског модела познавања Бога, природе и човека очитује и афирмацију начелних премиса природне теологије.

Извори

Обрадовић 2007: Д. Обрадовић, *Басне; Истина и ђрелесті; Пути у један дан*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.

Литература

Гавриловић 1995: Ж. Гавриловић, Биологија код Срба у Војводини крајем XVIII и почетком XIX века, у: *Зборник радова Научној скупштини Природне и математичке науке у Срба у 18. и у ђрвој ђоловини 19. века*, Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак: Универзитет: Матица српска, 1995, 271–288.

Graham, Jacob N. Presocratics. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Saint Louis Univeristy. <https://iep.utm.edu/ancient-greek-philosophy>. 26.04.2025.

27. „Старосавезни теолози, нарочито они свештеничког предања, доживљавали су Јахвеа као Творца света, неба и земље (Пост 11 сс). Бог изводи свет из небића у биће стваралачким: „יהי” – Нека буде! Створивши свет, Бог ствара и човека као круну сопствене творевине. Наравно, Бог од вечности промишља човекову улогу у свету као цара, свештеника и пророка” (Кубат 2008: 21).

Грбић 2016: Д. Грбић, *Дело Доситеја Обрадовића у европском књижевно-културном контексту – културно-историјски одјаци немачке просвећености Хале-Лајпцишкој интелектуалној круга на јужнословенским просторима*: докторска дисертација = *Das Werk von Dositej Obradović im europäischen Literatur- und Kulturkontext: Kulturhistorische Einflüsse der deutschen Aufklärung des "Halle-Leipziger intellektuellen Kreises" in der Südslavia*: Dissertation, Београд: [Д. Грбић].

Дјурант 2004: В. и А. Дјурант, *Доба Волтера: историја цивилизације Западне Европе од 1715. до 1756, са посебним напласком на сукоб између религије и филозофије*, Београд: Војноиздавачки завод: Народна књига.

Ђукић, Малетин, Петровић 2018: N. Đukić, S. Maletin, A. Petrović, *Zoekologija*, Novi Sad: Poljoprivredni fakultet.

Живковић 2022: А. Живковић, Идеологија просвећености: симболика лава у Доситејевим Баснама, *Идеолошки оквири књижевности и културе*, (ур. Ј. Арсенијевић Митрић, Ј. Алексић), Крагујевац: *Липар*, XXII, 78, Крагујевац, 13–25.

Јаварек 2011: В. Јаварек, Доситејево интересовање за дела енглеских моралиста XVII и XVIII века, *Доситеј и Европа*, прир. Душан Иванић, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.

James, Brent. *Natural Theology. Internet Encyclopedia of Philosophy*. Saint Louis Univeristy. <http://www.iep.utm.edu/theo-nat>. 26.04.2025.

Јанц 1995: Н. Јанц, Просветитељски допринос Атанасија Стојковића у области Метеорологије, у: *Зборник радова Научног скупља Природне и математичке науке у Срба у 18. и у првој половини 19. века*, Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак: Универзитет: Матица српска, 1995, 161–178.

Јовановић 1995: М. Јовановић, Правци развоја биологије код Срба у првој половини 19 века, у: *Зборник радова Научног скупља Природне и математичке науке у Срба у 18. и у првој половини 19. века*, Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак: Универзитет: Матица српска, 1995, 331–336.

Кампи 2008: E. Campi, *Scholarly Knowledge: Textbooks in Early Modern Europe*, Librairie Droz S. A.: Genève.

Карановић, Јокић 2013: З. Карановић, Ј. Јокић, *Биље у традиционалној култури Срба: приручник фолклорне бошанике*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Кирлот 2001: J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, Translated from the Spanish by Jack Sage, London: Taylor & Francis e-Library.

Кубат 2008: Р. Кубат, *Основе Старосавезне антропологије: теолошка перспектива*, Београд: Универзитет, Православни богословски факултет; Нови Сад: Беседа.

Матицки 2007: М. Матицки, Напомене – Басне, у: Д. Обрадовић, *Басне; Истина и прелест; Пућ у један дан*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.

Павић 1991: М. Павић, *Историја српске књижевности*, књ. 3, *Класицизам*, Београд: Досије, Научна књига.

Рајл, Вилсон 1996: P. H. Reill, E. J. Wilson, *Encyclopedia of Enlightenment*, Book Builders Incorporated, 1996.

Ракићевић 1995: Т. Л. Ракићевић, Географија Срба у 18. веку и првој половини 19. века, у: *Зборник радова Научног скупља Природне и математичке науке у Срба у 18. и у првој половини 19. века*, Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак: Универзитет: Матица српска, 1995, 99–108.

Раф 1809: Г. К. Раф, *Естетическое въззѣ наипаче юности (сѣисанно на Нѣмецкѣй ѣзѣкѣ Айшѣоромъ Госѣод. М. Геѣрѣемъ Хрѣсѣианомъ Рафѣомъ... ; а сѣ*

Стефановић 2009: М. Стефановић, *Лексикон српског просветитељства*, Београд: Службени гласник.

Фербер 2007: M. Ferber, *A Dictionary of Literary Symbols*, Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge CB2 8 RU.

Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партенон М. А. М.

Шмаус 2011: А. Шмаус, „Дело Доситеја Обрадовића”, у: Д. Иванић (ред.), *Досије и Европа*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 27–54.

Ana S. Živković / THE POPLAR AND OAK TREE REPRESENTATIONS IN *THE FABLES* BY DOSITEJ OBRADOVIĆ

Summary / An interdisciplinary approach has been used to establish the meanings of literary representations of trees (poplar, oak, willow) in Dositej Obradović's *Fables* (1788). The poplar and oak are recognized as bearers of metonymic meanings of nature. The fables about trees manifest not only the behavior of members in the community, closely interconnected by food chains, but also enable us to observe the influence of God's principles in nature. Applying the theological and ecological methods primarily, Dositej's contribution to development of natural sciences among Serbs (ecology, physics, biology, geography) is pointed out. The relationship between God and nature is presented in selected fables in the wake of theological/philosophical thought, which oscillates between biblical and natural theology.

Key words: Dositej Obradović, fables, nature, trees, poplar, oak, willow, theology, ecology

Примљен: 31. маја 2025.

Прихваћен јула 2025.